

**SALJUQIYLARDAN XORARZMSHOHLAR DAVLATI AJRALIB
CHIQISHI**

Abdupattoyeva Xushnoza Jahongir qizi

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Tarix yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbari Dotsent, DSc., G'aniyev Avazbek

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazmshohlar davlatining Saljuqiylar davlatidan ajralib chiqish jarayoni tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. XI–XII asrlarda Markaziy Osiyoda yuz bergan siyosiy jarayonlar, Saljuqiylar davlatining Xorazm ustidan hukmronligi, Anushteginiylar sulolasining hokimiyatga kelishi hamda Xorazmshohlar davlatining mustaqil siyosiy kuch sifatida shakllanish jarayoni ilmiy adabiyotlar asosida yoritib beriladi. Shuningdek, Saljuqiylar davlatining zaiflashuvi va uning Xorazm hududiga ta'siri ham tahlil qilinadi. Maqolada Xorazmshohlar davlatining paydo bo'lishi va rivojlanishi Markaziy Osiyo tarixidagi muhim siyosiy jarayonlardan biri sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar davlati, Saljuqiylar davlati, Anushteginiylar sulolasi, Anushtegin, Qutbiddin Muhammad, Otsiz, Markaziy Osiyo, davlat mustaqilligi, siyosiy tarix.

Markaziy Osiyo tarixida Xorazmshohlar davlati muhim o'rin tutgan davlatlardan biri hisoblanadi. Bu davlat XI–XIII asrlarda Markaziy Osiyo, Eron va unga tutash hududlarda yirik siyosiy kuch sifatida shakllangan. Xorazmshohlar davlatining vujudga kelishi va rivojlanishi Saljuqiylar davlati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, dastlab Xorazm hududi Saljuqiylar davlatining tarkibiy qismi bo'lgan. Keyinchalik siyosiy vaziyatning o'zgarishi natijasida Xorazm hukmdorlari mustaqil siyosat yurita boshladilar va bu jarayon mustaqil Xorazmshohlar davlatining shakllanishiga olib keldi.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Xorazm hududi qadim zamonlardan boshlab iqtisodiy va madaniy jihatdan rivojlangan mintaqalardan biri hisoblangan. Amudaryo quyi oqimida joylashgan ushbu hudud qadimdan savdo yo'llari kesishgan nuqtada joylashgan bo'lib, u Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo aloqalarida muhim rol o'ynagan. Xorazm hududi Buyuk ipak yo'lining muhim markazlaridan biri bo'lib, bu yerda savdo, hunarmandchilik va qishloq xo'jaligi rivojlangan edi¹ [1:214].

XI asrda Markaziy Osiyoda Saljuqiylar davlati kuchli siyosiy davlat sifatida maydonga chiqdi. Saljuqiylar turkiy kelib chiqishga mansub sulola bo'lib, ular qisqa vaqt ichida katta hududlarni egallab, Eron, Iroq, Markaziy Osiyo va Kichik Osiyoning ayrim hududlarini o'z nazoratiga oldilar. Saljuqiylar davlatining kuchayishi natijasida Xorazm hududi ham ularning siyosiy ta'siri ostiga o'tdi [4:67].

Saljuqiylar hukmdorlari Xorazm hududini boshqarish uchun maxsus noiblar tayinlaganlar. Bu noiblar "Xorazmshoh" unvoni bilan atalgan bo'lib, ular Saljuqiy sultonlariga bo'ysungan holda hududni boshqarganlar. Xorazmshohlar siyosiy jihatdan Saljuqiylar davlatiga qaram bo'lsalar-da, mahalliy boshqaruvni amalga oshirishda ma'lum darajada mustaqillikka ega bo'lganlar. Bu holat esa keyinchalik mustaqil davlat shakllanishi uchun muhim shart-sharoit yaratgan [1:215].

Xorazmshohlar davlatining shakllanishida Anushteginiylar sulolasi muhim rol o'ynagan. Ushbu sulola asoschisi Anushtegin bo'lib, u Saljuqiylar davlatida xizmat qilgan harbiy amaldorlardan biri edi. Tarixiy manbalarga ko'ra, Anushtegin Saljuqiy sultoni Malikshoh saroyida xizmat qilgan va keyinchalik Xorazm viloyatining hokimi etib tayinlangan [2:134].

Anushteginning hokimiyatga kelishi Xorazm tarixida muhim bosqich bo'ldi. Chunki aynan uning avlodlari keyinchalik mustaqil Xorazmshohlar davlatini tashkil etdilar. Anushtegin o'z faoliyati davomida Saljuqiylar davlatiga sodiq xizmat qilgan bo'lsa-da, u Xorazm hududining iqtisodiy va siyosiy rivojlanishiga katta e'tibor qaratgan.

¹ O'zbekiston tarixi. 1-jild. Qadimgi davrdan XVI asrgacha. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017

Anushtegin vafotidan keyin hokimiyat uning avlodlari qo'liga o'tdi. Uning o'g'li Qutbiddin Muhammad Xorazm hokimi sifatida faoliyat yuritgan. Tarixiy manbalarda Qutbiddin Muhammad Saljuqiylar davlatiga sodiq hukmdor sifatida tilga olinadi. Shu bilan birga u Xorazm hududining iqtisodiy rivojlanishi va siyosiy barqarorligini ta'minlashga katta e'tibor qaratgan [6:412].

Qutbiddin Muhammad davrida Xorazm hududida iqtisodiy barqarorlik mustahkamlandi. Savdo aloqalari kengaydi, qishloq xo'jaligi rivojlandi va shahar hayoti jonlandi. Bu jarayonlar Xorazmning iqtisodiy salohiyatini oshirdi hamda mustaqil davlat shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratdi.

Xorazmshohlar davlatining mustaqillikka intilishi ayniqsa Qutbiddin Muhammadning o'g'li Otsiz davrida kuchaydi. Otsiz 1127-yilda hokimiyatga kelgan bo'lib, u o'z davrining faol siyosiy arboblardan biri hisoblanadi. U Saljuqiylar davlatining zaiflashib borayotganidan foydalanib, Xorazmning siyosiy mustaqilligini mustahkamlashga harakat qilgan [5:56].

Tarixiy manbalarda Otsizning siyosiy faoliyati haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. Unda qayd etilishicha, Otsiz bir necha bor Saljuqiylar sultonlariga qarshi siyosiy va harbiy kurash olib borgan. Natijada Xorazm hukmdorlari asta-sekin mustaqil siyosat yurita boshladilar [1:216].

XII asrga kelib Saljuqiylar davlatida ichki nizolar kuchayib bordi. Markaziy hokimiyat zaiflashdi va davlatning turli hududlarida mustaqillikka intilish kuchaydi. Bu jarayon Xorazmshohlar davlatining mustaqil siyosiy kuch sifatida shakllanishiga qulay sharoit yaratdi [4:79].

Keyingi davrlarda Xorazmshohlar davlati yanada kuchayib bordi. Takash va Muhammad II davrida bu davlat Markaziy Osiyodagi eng yirik siyosiy davlatlardan biriga aylandi. Ayniqsa Takash davrida davlat hududi kengayib, Eron, Movarounnahr va unga tutash hududlar Xorazmshohlar davlatining nazorati ostiga o'tdi [5:112].

Xorazmshohlar davlati nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy va madaniy jihatdan ham rivojlangan davlatga aylandi. Bu davrda shaharlar rivojlandi, savdo va hunarmandchilik kengaydi, ilm-fan va madaniyat taraqqiy etdi. Xorazm Markaziy

Osiyodagi muhim siyosiy va madaniy markazlardan biriga aylandi.

Shunday qilib, Saljuqiylardan Xorazmshohlar davlatining ajralib chiqishi uzoq davom etgan tarixiy jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda amalga oshgan. Dastlab Xorazm Saljuqiylar davlatining tarkibiy qismi bo'lgan bo'lsa, Anushteginiylar sulolasining hokimiyatga kelishi bilan hudud asta-sekin mustaqil siyosat yurita boshladi. Qutbiddin Muhammad davrida davlat iqtisodiy jihatdan mustahkamlandi, Otsiz davrida esa siyosiy mustaqillikka erishish uchun faol kurash olib borildi.

Saljuqiylar davlatining zaiflashuvi va ichki nizolar kuchayishi Xorazmshohlar davlatining mustaqil davlat sifatida shakllanishiga imkon yaratdi. Natijada XII asrga kelib Xorazmshohlar davlati Markaziy Osiyoda muhim siyosiy kuchga aylandi va keyingi davrlarda mintaqa tarixida muhim rol o'ynadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston tarixi. 1-jild. Qadimgi davrdan XVI asrgacha. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017 [1:214], [1:215], [216]
2. Azamat Ziyov. O'zbekiston davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2000 [2:134]
3. B. Ahmedov. O'zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2001
4. V. V. Bartold. Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1990 [4:67], [4:79]
5. Z. M. Bunyatov. Anushteginidlar davlati (1097–1231). – Moskva: Nauka nashriyoti, 1986 [5:56], [5:112]
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2000–2006 [6:412]